

УДК 001.92

**HISTORICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE
POPULARIZATION OF SCIENCE IN UKRAINE: HISTORIOGRAPHY OF
THE PROBLEM (90s OF THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY)
ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКИ В УКРАЇНІ:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ (90-ТІ РР. XX ПОЧАТОК XXI СТ.)**

Borozdyh N.V/ Бороздих Н.В.

Jun. Resear/м.н.с.

State Institution "Institute for Research of Scientific and Technical Potential and
History of Science named after G. M. Dobrov of the National Academy of Sciences of Ukraine"

Bulvar Tarasa Shevchenka, 60, 01032

Державна установа "Інститут досліджень науково-технічного потенціалу

та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України

Київ, б-р Тараса Шевченка, 60, 01032

Анотація. У статті досліджено історіографію популяризації науки в Україні у період 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст., з'ясовано стан та рівень вивчення проблеми, обґрунтовано запропонований розділ на два періоди: радянський (1980-1991 рр.) та сучасний (пострадянський) (1991-2020 рр.), кожний з яких також подано двома підперіодами.

Ключові слова: Історіографія, популяризація науки, наукова комунікація, науково-популярні сайти, соціальні мережі, інформаційно-комунікаційні технології

Вступ.

Особливість історіографічної бази даної теми полягає в тому, що основний масив робіт – це праці, присвячені дослідженню різних аспектів популяризації науки та наукової комунікації в цілому. Вони тільки частково розкривають основні тенденції популяризації наукових знань, не дають можливості усвідомити особливості розвитку цього напрямку в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Наприкінці 2000-х рр. в Україні теоретичні та загальні питання популяризації науково-технічних знань досліджували історики науки та соціологи: О.Ф. Коновець, О.К. Романчук, С.Й. Хомінський, Е.І. Огар, Т.О. Петрушина та ін. [1 – 5]. Поширенню знань про розвиток науки і техніки сприяли праці істориків науки: О.М. Боголюбов, Ю.О. Храмов, В.І. Онопрієнко, С.П. Руда, О.Я. Пилипчук, В.С. Савчук [6 – 11] та ін.

Серед науковців, які приділяють увагу популяризації науки потрібно назвати: академіків НАН України В.М. Локтева, І.М. Мриглода, Я.С. Яцківа С.В. Комісаренка [12 – 15], та наукових співробітників С.Г. Шарапова, А.І. Сененка, С.І. Романюк [16 – 18] та ін. Ці науковці приймають активну участь в дискусіях соціальних наукових мереж та в академічному часописі Національної академії наук України "Вісник НАН України".

Праці, що склали історіографічну базу, розділено на два основних хронологічних періоди: *радянський (1980-1991 рр.) та сучасний (пострадянський) (1991-2020 рр.)*. Для радянського періоду завданням популяризації була презентація наукових знань як демонстрація здобутків людського розуму, які повинні слугувати розбудові радянської держави, для сучасного періоду завданням популяризації стає демонстрація впливу наукових

знань на всі сфери суспільного та індивідуального буття, тому відбувається пошук форм популяризації науки, які б стимулювали процеси комунікації науки та суспільства. Радянський період знаменувався таким потужним напрямом у науковій популяризації, як пропаганда історії науки, одним із ініціаторів якого був перший президент академії наук України В.І. Вернадський [19]. Радянський період доречно розділити на 2 підперіоди: перший (1960-1980) характеризується увагою до розвитку популяризації науки, зростанням тиражів науково-популярних журналів, книг, науково-популярних телевізійних передач, тощо. (О.І. Ахієзер, Й.З. Штокало, О.М. Боголюбов, Ю.О. Храмов, І.Д. Зосимович, Л.Г. Хоменко).

Від 1960-х років в СРСР почала зростати популярність кібернетики. У 1957 році вийшла науково-популярна книга М.Г. Рейнберга [20]. Відтоді слово «кібернетика» було у всіх на слуху, а вчені Інституту кібернетики АН УРСР навіть у заходах художньої самодіяльності розвивали ідеї віртуального світу. Наприклад, група з розробки програмного забезпечення машини «МИР-1» організувала новорічний вечір під прапором казкової країни «Кібертон».

Література другого періоду (1980-1991) представлена працями відомих наукознавців, істориків науки та вчених, які писали науково-популярні твори, це – Б.М. Малиновський, Г.М. Добров, Б.А. Маліцький, Ю.О. Храмов, О.Ф. Коновець, О.Я. Пилипчук, В.А. Шендеровський, В.І. Онопрієнко. та ін.

Сучасний період доцільно також представити двома підперіодами: перший (1991-2000) – інерції популяризації науки, зумовлена майже відсутністю запитів суспільства, економіки до науково-технічних новацій (О.Ф. Коновець, С.П. Руда, О.Я. Пилипчук, В.С. Савчук, В.А. Шендеровський, В.І. Онопрієнко, Л.І. Сухотеріна та ін.). Для другого підперіоду (2010-2020) характерне усвідомлення вченими необхідності активно долучатися до демонстрації необхідності науки для розвитку економіки, суспільства. Відтак відбувається активізація популяризації науки з використанням засобів інформаційних технологій, але базується вона, здебільшого, на індивідуальній ініціативі вчених, практично за відсутності підтримки з боку держави. Однак це дозволяє певною мірою реалізовувати новітню модель популяризації, як побудову діалогу науки з суспільством. [21]

Історіографія початку ХХІ ст. представлена працями сучасних популяризаторів науки. Наприкінці 2000-х рр. ХХІ в Україні теоретичні та загальні питання популяризації науково-технічних знань досліджували історики, соціологи науки: Р.П. Романчук, С.Й. Хомінський, Е.І. Огар, Т.О. Петрушина, О.О. Беляков, Т.Я. Ярошенко, А.М. Пелешин, Ю.О. Серов та ін. Теретичні питаннями популяризації науки в Україні продовжували досліджувати О.Ф. Коновець, О.С. Попович, С.П. Руда, О.Я. Пилипчук, В.С. Савчук, В.І. Онопрієнко та ін. Головні праці О.Ф. Коновця присвячені вивченню популяризації науки в Україні до 1991 р. та початку 2000-х рр. ХХІ ст. [22]. Зокрема О.Ф. Коновець акцентує увагу на тому, що часто якісний аналіз (без урахування кількісних характеристик) в певній мірі базується на інтуїтивних оцінках і приховує в собі небезпеку суб'єктивного підходу до історії науки. Тому популяризувати необхідно не весь минулий досвід, а ту

його частину, яка має соціальне замовлення. Також необхідно глибоко досліджувати цикли відбору інформації в процесі руху нововведення «від наукової ідеї до її практичного втілення». Тут виникає потреба врахування критерію історичної відносності оцінок і встановлення, по можливості, дійсних (іноді нових) зв'язків між минулим, сучасним і майбутнім. Інформація про наукову розробку, науково-технічне нововведення активно використовується лише в перші десять років після її появи і фіксації. Автор вважає, що існує так звана «інформаційна хвиля», яка триває десять років. За цей час обсяг наукової інформації збільшується майже вдвічі, а з інформації, опублікованої 10 років тому, в науці зберігається лише 10 відсотків цитованої.

Базові вимоги до науково-популярних видань, стилю викладу, термінології, принципи популяризації наведені в працях зарубіжних популяризаторів науки: І.А. Антонової, Е.А. Лазаревич А.Г. Ваганова. [23, 24] Наприклад, Ваганов А.Г. в своїй книзі «Спираль жанра: От «народной науки» до развлекательного бизнеса». История и перспективы популяризации науки в России пропонує схему розвитку жанру, виокремлюючи 4 основних періода. Перший період пов'язаний з науковими революціями в Європі XVII-XVIII ст. «Popular Science». Ваганов вважає, що такому періоду притаманна відсутність саме процесу популяризації науки. Другий період (1750-1850) «промислова просвіта». Цьому періоду притаманні промислові революції в Європі. Третій період (середина XIX ст. – початок XX ст.) «цікава наука», якому притаманне народження феномену державної науково-технічної політики на фоні світових війн. Четвертий період (середина XX ст. – початок XXI ст.) визначається як «наукопоп». Цьому періоду притаманна комунікація не стільки з приводу науки, скільки з приводу того, що колись було науковим знанням, тобто з приводу інтерпретації наукових знань. Автор вважає, що в період СРСР науково-популярний жанр процвітав оскільки на той час відбувався індустріальний розвиток економіки.

Сучасні дослідження присвячені здебільшого образності в науково-популярних текстах, загальним тенденціям популяризації науки в медіапросторі. Проте ці роботи зосереджені на друкованих виданнях і не відображають останніх змін у галузі. Новий вид інтернет-медіа розглянуто в дисертації О.Н. Макарової [25].

Особливості використання інструментарію інтернет-простору задля популяризації наукових результатів описані в працях Т.О. Бондаренко, А.В. Дедушкіної, А.І. Петрушки: [26] та ін. Висвітленням актуальних питань розвитку вітчизняної наукової періодики займались Я.С. Яцків, О.М. Гузь, О.С. Онищенко, А.І. Радченко, О.Г. Луговський. Вони розкрили проблеми популяризації досягнень вчених і наукових установ в українських академічних виданнях, дослідили тенденції та перспективи «традиційної» періодики у системі сучасних наукових комунікацій.

У працях вітчизняних істориків науки і техніки в галузі популяризації науки розглядаються зокрема персоналії українських діячів-науковців. Так, В.І. Онопрієнко одним із перших в Україні почав дослідження методологічних можливостей соціології науки, вивчаючи динаміку науки в її взаємовідносинах

з суспільством. В монографії «Наукове співтовариство. Вступ до соціології науки» (1998) він досліджував широкий спектр актуальних методологічних питань наукознавства: історія його формування, дисциплінарний статус, поняття наукового співтовариства та проблеми оцінки наукового вкладу вченого [27].

Відомим ученим-популяризатором персоналій українських діячів в галузі історії науки і техніки є О.Я. Пилипчук. Ним висвітлено популяризаторську діяльність Київського Товариства дослідників природи, що має пізнавальне значення для широкого кола сучасних лекторів, пропагандистів. Низка його праць присвячена питанням екології та зоології («Тварини з «Червоної книги» (1986), «Загадковий світ сирен» (1988), «Ці загадкові куниці» (1989) та ін.) Праці В.С. Савчука досліджується творчий та життєвий шлях маловідомих широкому загалу науковців та громадських діячів: Ф.В.Тарановського, І.Я. Акінфієва, Л.М. Фортунато, П.Г. Рубіна, В.В. Стронського, Ф.Н. Шведова, О.Л. Караєва та багатьох інших [28]. В Україні та за її межами відома подвижницька діяльність популяризатора української В.А. Шендеровського, автора і співавтора понад 500 наукових, науково-популярних і публіцистичних праць. Його тритомника нарисів «Нехай не гасне світ науки» присвячений видатним учених, що мають українське коріння, які зробили значний внесок у розвиток світової науки є унікальним. В ньому вміщено понад 150 нарисів. В інтерв'ю «Досягнення науки варто пропагувати через життєпис учених, які їх творять» вчений зазначає, що «одні з них через обставини працювали за кордоном, а тому імена їхні залишилися в нас мало знаними, інші піддавалися гонінню і навіть фізичному знищенню більшовицькою владою, а як наслідки, повне забуття аж до привласнення їхніх відкриттів і винаходів іншими людьми» [29]. В.А. Шендеровський є також автором сценаріїв до науково-популярних фільмів: «Іван Пулюй. Повернення», який отримав першу премію на Міжнародному конкурсі «Нашого цвіту — по всьому світу» у 2001 р.; «120 років Чернівецькому університету»; «Олександр Смакула».

Проблеми наукової та науково-популярної комунікації детально вивчалися представниками Київської школи журналістів (В.В. Різун, А.А. Бойко, О.Ф. Коновець та ін.), Львівської школи журналістів (Н.В. Зелінська, Б.В. Потятиник та ін.), Одеської та Харківської. Результатом цих досліджень став спільний посібник «Наукова комунікація у мас-медіа: практикум» [30]. Автори посібника зазначають, що останніми десятиліттями «журналісти відкрили майже не охоплену інформаційну нішу, яка мусить бути безпосереднім об'єктом висвітлення у ЗМІ.

Питання випуску наукової та науково-популярної літератури розглядали академік Я.С. Яцків, вчені О.К. Романчук, С.Й. Хомінський, О.Ф. Коновець, О.О. Беляков, С.П. Суворова, Є.І. Огар, наукова журналістка В.Гаташ, І. Андрейців. В їх працях характеризується роль науково-популярних видань у популяризації знань, зокрема йдеться про перспективи сучасної наукової спеціалізованої періодики та висвітлення окремих проблем на сторінках цих часописів. Серед наукових журналістів також доречно зазначити науковців, які час від часу публікують науково-популярні статті в газетах «Дзеркало тижня»

та «Науковий кур'єр». До них належать: В.Гаташ, Р.Панчук, Ф.Даневич, І.Верлюк, Т.Хлебнікова, Т.Пархоменко, О.Габович, В.Кузнецов, І.Єгорченко, К.Терлецька, О.Онищенко, Ю.Безверщенко, Л.Суржик та ін.

Висновки.

Аналіз історіографічної бази дослідження дозволив виділити два основних періоди процесу популяризації науки в Україні: 1) радянський (1980-1991 рр. та 2) сучасний (пострадянський) (1991-2020 рр.). В свою чергу радянський період розподілено на два підперіоди: перший (1960-1980) характеризується розвитком популяризації науки переважно як пропаганди знань, другий (1980-1991) пов'язаний із зародженням скептичного відношення широкого загалу до науки, і зниженням активності в сфері популяризації науки. Сучасний період доцільно також представити двома підперіодами: першому (1991-2000) притаманна риса відсутності активних науково-популяризаторських процесів, зниження інтересу загалу до інформації про науку в цілому. Другий період (2010-2020) відзначається активізацією діяльності у сфері популяризації науки. Для цього періоду характерним є широке використання інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволяє реалізовувати новітню модель популяризації науки, яка базується на інтерактивних формах і відбувається як діалог, комунікація науки з суспільством.

Література:

1. Коновець О.Ф. Популяризація науки в Україні: історія і сучасність. К., 1992 (у співавт.). Просвітницький рух в Україні ХІХ – першої третини ХХ ст. К., 1992.
2. Романчук О. К. Роль науково-популярної літератури у пропаганді знань. О. К. Романчук. Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Сер. Журналістика. 2011. – Вип. 34, частина 1. С.188–194.
3. Хомінський С.Й. Огляд вітчизняної наукової літератури з екологічної проблематики в засобах масової комунікації .URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php>
4. Огар Е., Фінклер Ю., Черниш Н. Сучасний редактор: проблеми професійного вишколу. 2002. Поліграфія і видавнича справа. Випуск 39. С.203-209
5. Петрушина Т.О. Стан науки в Україні (за оцінками вітчизняних та зарубіжних експертів). Вісник Національної академії наук України. 2017. № 11.
6. Боголюбов О.М. Нариси з історії механіки. Машина і людина. К., 1969;. К., 1974.
7. Храмов Ю.О. Научный лидер и его характерные черты. Наукоеведение и информатика. К.: Наук. думка, 81-91.
8. Храмов Ю. О. Періодизація в історії фундаментальних наук Ю. О. Храмов Наука та наукознавство. -2018. № 3. С. 92-104. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NNZ_2018_3_8.
9. Онопрієнко В. І. В.І. Вернадський — історик науки (за матеріалами Міжнародної наукової конференції) В. І. Онопрієнко. Вісник Національної академії наук України. 2013. № 7. С. 53-60.

10. Руда С.П. Популяризація науки в Україні: історія і сучасність, 1992 Популяризація науки в Україні: історія і сучасність. Під редакцією АЗ Москаленка, О.Ф Коновця.К.: Хрещатик С.34-42.
11. Савчук В.С. История науки: её самоопределение в «рафинированном» научном сообществе Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії, 2014 014/4/13 Журнал Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України С.241-247.
12. Локтев В.М., Пономаренко Л.П. До історії академічних фізичних досліджень в Україні. Вісник НАН України. 2018. № 8. С. 3-25.
13. Мриглод О.І. Вітчизняна наукова періодика: загальний аналіз, тенденції та проблеми . (Наука України у світовому інформаційному просторі, 2013).
14. Яцків Я.С. Наукова періодика як складова науково-технічного та гуманітарного розвитку держави (Вісник НАН України, 2015).
15. Комісаренко С. «Основи Біохімії» за Ленінджером, Львів, 2015, Світова коронавірусна криза. Київ: ЛАТ&Л, 2020. 120 с.
16. Сайт.<http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=76>
17. Сененко А.І. Популяризація досягнень науковців Академії у медіа просторі. Вісник НАН .2018.5, с.56.
18. Романюк С. І. Імунітет: що змушує його працювати? С. І. Романюк, С.В. Комісаренко Вісник Національної академії наук України. 2012. №1. - С. 49
19. Вернадський В.І. Избранные труды по истории науки.-М.:Наука, 1981-359 с.
20. Рейнберг М.Г. Думающие машины. М., Гос. Издательство детской литературы Министерства Просвещения РСФСР, 128 с.
21. Bukki, M. and F. Neresini (2011) «Wich indicators and for the new public engagement activities? An explorary study of European reseach institution, Public Undersstanding of Science, 20, 1: 64-79.
22. Губенко Д. Методологія медіа-досліджень Режим доступу : <http://uk.wikibooks.org>. Михайлин І. Л. Журналістська освіта і наука : підручник І. Л. Михайлин. Суми : Університетська книга, 2009. 336 с.
23. Лазаревич. Э.А. Искусство популяризации науки. 2-е издание, переработанное и дополненное. М.: Наука, 1978. 224 с.
24. Ваганов А.Г. 2014 Спираль жанра: от "народной науки" до развлекательного бизнеса: история и перспективы популяризации науки в России. Серия: Наука в СССР: Через тернии к звездам. – 2014. – 224 с.
25. Макарова Е. Е. Научно-популярные сайты в системе СМИ: типологические и профильные особенности : дис. канд. филол. наук: 10.01.10; МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 2013. 262 с.
26. Петрушка А. Функціональність інформації як чинник популяризації знань мас-медіа. Теле- та радіожурналістика. 2016. Вип. 15. С. 53-57. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016_15_9.
27. Онопрієнко В.І. Наукове співтовариство: Вступ до соціології науки. Київ, 1998. 99 с. «Методологические вопросы науковедения» (2001), «Науковедение: поиск системных идей (2008).

28. Савчук В.С. Краєзнавче покликання професора Г.К.Швидько 2004 р. Дніпр: НГУ, 2004. С.9-20.

29. Сайт <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/vasil-shenderovskij-dosyagnennya-nauki-varto-propa/>.

30. Сайт http://journ.knu.ua/periodyka/images/scien_res/ndumk_2_2015.

Abstract: *The article examines the historiography of popularization of science in Ukraine in the 90s of the XX century - the beginning of the XXI century, clarifies the state and level of study of the problem, substantiates the proposed section into two periods: Soviet (1980-1991) and Modern (post-Soviet) (1991-2020), each of which is also presented in two subperiods.*

Key words: *Historiography, popularization of science, scientific communication, popular science sites, social networks, information and communication technologies*

Статья отправлена 9.10.2020.